

Κώδικες συλλαβισμού για τὴν στοιχειοθεσία ἀρχαίων ἑλληνικῶν κειμένων μετὰ τὸ T_EX καὶ τὸ L^AT_EX

Δημήτριος Ἄ. Φιλίππου

Κάτω Γατζέα
385 00 Βόλος

*Καλοὶ μου φιλόλογοι,
βαρᾶτε με, ἀλλὰ λίγο ἑλαφρύτερα
ποὺ μπῆκα γι' ἄλλη μιὰ φορά
στ' ἀμπελοχώραφά σας!*

Ἐπιρρεπῆς καὶ ἐθισμένος

Abstract

The grammatical rules for hyphenation of ancient Greek differ considerably from those for modern Greek, particularly when it comes to compound words. Moreover, there are not any freely available hyphenation patterns for typesetting ancient Greek texts with T_EX. Thus, new hyphenation patterns had to be written from scratch for typesetting ancient Greek. These new patterns allow for the separation of compound words in their original parts when the first part has not lost its final vowel by elision. The new hyphenation patterns, which can be used with the `greek` option of `babel` or Dryllerakis' GREEKT_EX, are available for free from CTAN.

1. Εἰσαγωγή

Σὲ προηγούμενο ἄρθρο [1], εἶχαμε ἀναφερθεῖ στὴν δημιουργία βελτιωμένων κωδίκων συλλαβισμού γιὰ τὴν στοιχειοθεσία νεοελληνικῶν κειμένων μετὰ τὸ T_EX καὶ τὸ L^AT_EX. Οἱ κώδικες συλλαβισμού πολυτονικῶν νεοελληνικῶν κειμένων θὰ μπορούσαν νὰ χρησιμεύσουν καὶ γιὰ τὸν συλλαβισμό ἀρχαίων ἑλληνικῶν κειμένων, ἐφ' ὅσον καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνας συλλάβιζαν μετὰ βᾶση τὸν κανόνα ποὺ λέει

ὅτι ἓνα σύμφωνο συλλαβίζεται πάντα μετὰ τὸ ἀκόλουθο φωνήεν [2]. Ἴσως δὲ οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες νὰ χωρίζαν τὶς συλλαβὲς μετὰ βᾶσιν μόνο τὸν τονισμό καὶ τὴν εὐφωνία. Γιὰ παράδειγμα, ὁ Smyth [2] ἀναφέρει ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες συλλαβίζαν τὴν ἔκφραση ἐκ τούτου σὰν νὰ ἦταν μία λέξις, δηλαδὴ συλλαβίζαν ἐ-κ τού-του.

Ὡστόσο, νεώτεροι γραμματικολόγοι εἰσήγαγαν ἕναν κανόνα γιὰ τὸν συλλαβισμό τῶν σύνθετων ἀρχαίων ἐλληνικῶν λέξεων μετὰ βᾶσιν τὸν χωρισμὸ τῶν συνθετικῶν τους [3]. Σύμφωνα μ' αὐτὸν τὸν κανόνα, συλλαβίζουμε ἀπ-αγγέλω, Διόσκουρος καὶ παρ-εκ-τρέπω, ἀντὶ γιὰ ἀ-παγγέλω, Διό-σκουρος καὶ πα-ρε-κτρέπω.

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν [4], ἀλλὰ καὶ ὀρισμένες ἔγκυρες γραμματικὲς τοῦ περασμένου αἰῶνα [3], ἀποδέχονται τὸν παραπάνω κανόνα ἐλαφρῶς τροποποιημένο· οἱ σύνθετες λέξεις χωρίζονται στὰ συνθετικά τους μέρη, μόνο ὅταν δὲν ἔχει συμβεῖ ἔκθλιψη φωνηέντων τοῦ πρώτου συνθετικοῦ. Ἡ σχολικὴ γραμματικὴ τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν [5], ποὺ ἀκολουθεῖ τὶς ὁδηγίες τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, γράφει χαρακτηριστικά:

«Οἱ σύνθετες λέξεις χωρίζονται στα συνθετικά τους μέρη, ἀνὰ κατὰ τὴ σύνθεσις δὲν ἔχει ἀποβληθεῖ τὸ τελικὸ φωνήεν τοῦ θέματος τοῦ α' συνθετικοῦ· ἀλλιῶς, συλλαβίζονται σὰν ἀπλὲς λέξεις: ἐξ-έρχομαι, συν-άγω, δυσ-τυχής, Ἑλλήσ-ποντος, νουν-εχής· ἀλλὰ: πα-ρέρχομαι, ἀ-πέχω, κά-θοδος, νο-μάρχης, φί-λιπος, πρω-ταγωνιστής.»

Ὁ Χαραλάμπος [6] ἔχει ἐτοιμάσει κώδικες συλλαβισμοῦ ἀρχαιοελληνικῶν κειμένων μετὰ βᾶσιν τὸν χωρισμὸ τῶν σύνθετων ἀρχαιοελληνικῶν λέξεων στὰ συνθετικά τους μέρη ἀκόμα καὶ ὅταν ἔχει ἀποβληθεῖ τὸ τελικὸ φωνήεν τοῦ πρώτου συνθετικοῦ. Δηλαδὴ οἱ κώδικες τοῦ Χαραλάμπος δίνουν: αἰχμ-άλωτος (αἰχμή + άλωτός), στρατ-ηγός (στρατός + ἄγω), ἐνῶ κατὰ τὴν σχολικὴ γραμματικὴ τῶν ἀρχαίων [5] ἔχουμε: αἰχμ-μάλωτος, στρα-τηγός. Ἐπιπλέον, οἱ κώδικες συλλαβισμοῦ τοῦ Χαραλάμπος γιὰ τὰ ἀρχαῖα ἐλληνικά δὲν κυκλοφοροῦν δωρεὰν στὸ Διαδίκτυο.

Προκειμένου ὅλοι οἱ χρήστες τοῦ T_EX καὶ τοῦ L^AT_EX νὰ μποροῦν νὰ στοιχειοθετοῦν ἀρχαῖα ἐλληνικά κείμενα μετὰ σωστὸ συλλαβισμό, δημιουργήσαμε νέους κώδικες συλλαβισμοῦ. Αὐτοὶ οἱ νέοι κώδικες συλλαβισμοῦ γιὰ τὰ ἀρχαῖα ἐλληνικά διαφέρουν ἀπὸ ἐκείνους τοῦ Χαραλάμπος [6] στὸ ὅτι στηρίζονται στοὺς κανόνες τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ τῆς σχολικῆς γραμματικῆς. Μετὰ ἄλλα λόγια οἱ νέοι κώδικες συλλαβισμοῦ δίνουν προσ-έχω ὅμως πα-ρέ-χω, ἐνῶ οἱ κώδικες τοῦ Χαραλάμπος δίνουν προσ-έχω καὶ παρ-έχω. Παρακάτω ἐξηγεῖται λεπτομερῶς τὸ πῶς φτιάχθηκαν οἱ νέοι κώδικες συλλαβισμοῦ γιὰ τὰ ἀρχαῖα ἐλληνικά, ἀλλὰ καὶ οἱ σπάνιες περιπτώσεις ὅπου τὸ T_EX μπορεῖ νὰ συλλαβίσει λανθασμένα.

2. Ἡ δημιουργία βελτιωμένων κωδίκων συλλαβισμού γιὰ τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά

Τὸ πῶς συλλαβίζει τὸ ΤΕΧ τὸ εἶδαμε στὸ προηγούμενο σχετικὸ ἄρθρο [1]. Ἔτσι, ὅπως στὴν περίπτωση τῶν νέων ἑλληνικῶν, οἱ κώδικες συλλαβισμού τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν προκύπτουν κατὰ ἀντιστοιχία μὲ τοὺς γραμματικὸς κανόνες συλλαβισμού:

(α) Ἔνα σύμφωνο ἀνάμεσα σὲ δύο φωνήεντα συλλαβίζεται μὲ τὸ δεύτερο φωνῆεν

Μὲ ἄλλα λόγια, μία ἀπλὴ λέξη χωρίζεται σὲ συλλαβὲς μετὰ ἀπὸ κάθε φωνῆεν: π.χ., *ἀ-γνο-έ-ω*. Οἱ ἀντίστοιχοι κώδικες εἶναι: a1 e1 h1 i1 o1 u1 w1. Γιὰ τὴν ἀποφυγὴ χωρισμοῦ μετὰξὺ φωνήεντος καὶ ὑποδιαστολῆς, προσθέτουμε: a2|1 h2|1 w2|1.

(β) Οἱ δίφθογγοι δὲν χωρίζονται

Οἱ ἀντίστοιχοι κώδικες εἶναι: a2i a2'i ... u2<'i u2<~i. Μετὰξὺ τῶν κωδίκων αὐτῶν παρεμβάλλουμε ὀρισμένες ἐξαιρέσεις: 'a3i >a3i <a3i ... 'u3i ~u3i >u3i <u3i ou3i 'ou4i >ou4i <ou4i o3u'i o3u~i.

(γ) Τὰ σύμφωνα — ἀπλὰ καὶ δίφθογα — στὴν ἀρχὴ ἢ στὸ τέλος λέξεων δὲν ἀποτελοῦν συλλαβές

Οἱ ἀντίστοιχοι κώδικες εἶναι: 4b. 4g. ... 4y. .b4 .g4y4. Στους κώδικες αὐτοὺς, προσθέτουμε μερικὸς ἀκόμα γιὰ τὴν περίπτωση ἐλλειπῶν λέξεων ποὺ τελειώνουν μὲ ἀπόστροφο ἐξ αἰτίας ἔκθλιψης φωνήεντος: 4'' 4b'' 4g'' ... 4y''. Ἐπίσης προσθέτουμε καὶ μερικὸς κώδικες γιὰ τὴν περίπτωση ἐλλειπῶν λέξεων ποὺ τελειώνουν μὲ δύο σύμφωνα καὶ ἀπόστροφο: 4bd'' 4b1'' ... 4qn'' 4qr''.

Οἱ λέξεις ποὺ ἔχουν ὑποστρεῖ ἔκθλιψη ἐμφανίζονται κυρίως στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ ποίηση. Γιὰ παράδειγμα, ὁ ἀριστοφανικὸς ἥρωας Εὐελπίδης λέει:

ἄστοι μετ' ἄστῶν, οὐ σοβοῦντος οὐδενὸς
ἀνεπτόμεσθ' ἐκ τῆς πατρίδος ἀμφοῖν ποδοῖν,
αὐτὴν μὲν οὐ μισοῦντ' ἐκεῖνην τὴν πόλιν. . .

Ἀριστοφάνης, *Ὀρνίθες*, στίχοι 34–36

Βεβαίως, τὸ κόψιμο τῶν λέξεων εἶναι σπάνιο στὴν ποίηση. Ἐπειδὴ ὅμως τέτοιες ποιητικὲς φράσεις μπορεῖ νὰ παρουσιαστοῦν ὄχι μόνο στὴν μορφὴ στίχων, ἀλλὰ καὶ ἐντὸς πεζοῦ κειμένου, γι' αὐτὸ καὶ οἱ παραπάνω κώδικες εἶναι ἀπαραίτητοι.

(δ) *Τὰ διπλά σύμφωνα χωρίζονται*

Οἱ ἀντίστοιχοι κώδικες εἶναι: 4b1b 4g1g ... 4r1r 4>r1<r 4s1s ... 4y1y. (Ὁ Χαραλάμπους [6] λέει ὅτι τὸ διπλὸ ρ — ρρ ἢ ῥῥ — δὲν χωρίζεται, ἀλλὰ αὐτὸ εἶναι μάλλον λάθος.)

(ε) *Συνδυασμοὶ δύο ἢ περισσοτέρων συμφώνων, ἐκ τῶν ὁποίων δύο πρώτων δὲν ἀρχίζει ἑλληνικὴ λέξη, χωρίζονται μετὰ τὸ πρῶτο σύμφωνο*

Οἱ ἀντίστοιχοι κώδικες εἶναι: 2b1g ... 2y1q. Θὰ πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι ὑπάρχουν ὀρισμένοι συνδυασμοὶ συμφώνων ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἀρχίζουν λέξεις τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσας, ἀλλὰ ἀπὸ τοὺς ὁποίους δὲν ἀρχίζουν λέξεις τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς. Ἔτσι, ὁ συνδυασμὸς βγ δὲν χωρίζεται στὰ νέα ἑλληνικά (γιατὶ ὑπάρχει ἡ λέξη βγαίνω), ἐνῶ χωρίζεται στὰ ἀρχαία ἑλληνικά (γιατὶ δὲν ὑπάρχει ἀρχαία ἑλληνικὴ λέξη ποὺ νὰ ἀρχίζει ἀπὸ βγ). Τὰ συμφωνικά συμπλέγματα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀρχίζουν λέξεις ἀρχαιοελληνικές, τὰ ἐπιβεβαιώσαμε ἀπὸ τὸ λεξικὸ Liddell–Scott [7] καὶ τὸ λεξικὸ τοῦ Σταματάκου [8].

Ἔνας ἄλλος κανόνας γιὰ τὸν συλλαβισμό τῶν ἀρχαίων λέει [3] ὅτι δὲν χωρίζεται ὁ συνδυασμὸς δύο συμφώνων ὅταν τὸ πρῶτο εἶναι ἄφωνο (π, β, φ / τ, δ, θ / κ, γ, χ) καὶ τὸ δεύτερο εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ ρινικά μ ἢ ν. Θὰ πρέπει λοιπὸν οἱ κώδικες νὰ μὴν περιέχουν τὸν χωρισμὸ τῶν βμ, βν, γμ, κ.τ.δ. Γι' αὐτὸ καὶ δὲν συμπεριλαμβάνουμε τοὺς κώδικες 2b1m ... 2q1n.

(ζ) *Μία σύνθετη λέξη χωρίζεται στὰ συνθετικά της μέρη. Ὄταν ὅμως ἔχει ἐπέλθει ἔκθλιση φωνηέντων κατὰ τὴν σύνθεση, τότε ἡ λέξη συλλαβίζεται σὰν μία ἀπλή λέξη.*

Αὐτὸς ὁ κανόνας δημιουργεῖ τὶς μεγαλύτερες δυσκολίες γιὰ τὴν δημιουργία τῶν κωδίκων συλλαβισμοῦ τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν. Τὴν λύση στὸ πρόβλημα τὴν ἐπεσήμανε πρῶτος ὁ Χαραλάμπους [6]: Μὲ βάση ἓνα λεξικὸ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσας — στὴν περίπτωσή μας, τὸ μεγάλο λεξικὸ τοῦ Σταματάκου [8] — καταστρώσαμε ἓναν ἐκτεταμένον κατάλογο ἀπὸ κώδικες ποὺ ἀντιστοιχοῦν στὰ ἀρχικά μέρη τέτοιων σύνθετων λέξεων:

>adi'e2x1	ἀδιέξ-οδος
>adie2x1	
>adu2s1'w	ἄδυσ-ώπητος
>adu2s1w	
<a1'o2s1	ἄλόσ-ανθος
<alo2s1	
...	...

<w2s1e'i.	ὠσ-εὶ
<w2s1e'i.	
<'w2s1per.	ὠσ-περ
<w2s1pe2r1	ὠσ-περ-εὶ
<'w2s1te	ὠσ-τε

Ὁ κατάλογος ἀρχικῶν μερῶν σύνθετων λέξεων περιλαμβάνει καὶ μερικές νεώτερες λέξεις, ὅπως *καλωσ-ορίζω*, *καν-εῖς* καὶ *ὄλον-έν*. Προσθέσαμε τις λέξεις αὐτές γιὰ τὴν περίπτωση πού οἱ κώδικες τῶν ἀρχαίων χρησιμοποιηθοῦν γιὰ τὸν συλλαβισμό κειμένων τῆς καθαρεύουσας. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ὁ πλήρης κατάλογος ἀρχικῶν μερῶν σύνθετων λέξεων τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσας εἶναι πολὺ μεγάλος καὶ γι' αὐτὸ δὲν δίνεται ἐδῶ. Ὅσοι ἐνδιαφέρονται μποροῦν νὰ κοιτάξουν τὸ σχετικὸ ἀρχεῖο πού συνοδεύει τὸ ἀρχεῖο μὲ τοὺς κώδικες συλλαβισμού (βλ. §5).

3. Δοκιμὴ τῶν κωδίκων συλλαβισμού

Ὅπως μὲ τοὺς κώδικες συλλαβισμού γιὰ τὴν στοιχειοθεσία νεοελληνικῶν κειμένων [1], ἔτσι καὶ μὲ τοὺς κώδικες συλλαβισμού γιὰ τὰ ἀρχαῖα ἐλληνικὰ δημιουργήσαμε μία νέα φόρμα *latex*. Κατόπιν, μὲ τὴν βοήθεια τῆς ἐντολῆς `\showhyphens`, δοκιμάσαμε τοὺς κώδικες συλλαβισμού ἀρχαίων ἐλληνικῶν στὸν συλλαβισμό πέντε διαφορετικῶν κειμένων πού ἡ συνολικὴ ἔκτασή τους ξεπερνᾷ τις ἕξι σελίδες. Τὰ κείμενα αὐτὰ εἶναι:

1. Ἡρόδοτος, *Ἱστορίαι*, Α' (I–III)
2. Ξενοφῶν, *Κύρου ἀναβάσεως Α'* (1.IV.11–1.IV.13)
3. Λυσίας, *Ἀπολογία δωροδοκίας ἀπαράσημος* (21.1–21.6)
4. Πλούταρχος, *Βίοι* (Θεμιστοκλῆς, II.1–II.5)
5. Στράβων, *Γεωγραφία* (7.1.1–7.1.5)

Πρὸς μεγάλη μας ἐκπλήξη τὸ TEX συλλάβισε σωστὰ ὅλες τις λέξεις σὲ ὅλα τὰ κείμενα.

Ἀξίζει ἀκόμα νὰ σημειώσουμε ὅτι τὸ 2ο κείμενο πού χρησιμοποιήσαμε γιὰ τὴν δοκιμὴ τῶν κωδίκων συλλαβισμού εἶναι αὐτὸ πού χρησιμοποιήσε καὶ ὁ Χαράλαμπος γιὰ τὴν δοκιμὴ τῶν δικῶν του κωδίκων [6]. Στὸ Σχῆμα 1 παρουσιάζεται τὸ ἴδιο κείμενο μὲ ὑπογραμμισμένα τὰ σημεία ὅπου ὁ συλλαβισμὸς διαφέρει ἀπὸ ἐκεῖνον τοῦ Χαράλαμπος [6].

Ἐν-τεῦ-θεν (*Ἐντεῦ-θεν*) ἐξ-ε-λαύ-νει στα-θμοῦς (*σταθ-μοῦς*) τρεῖς πα-ρα-σάγ-γας πεν-τε-καί-δε-κα πα-ρά τὸν Εὐ-φρά-την πο-τα-μόν, ὄν-τα τὸ εὐ-ρος τετ-τά-ρων στα-δί-ων· καὶ πό-λις αὐ-τό-θι ᾧ-κεῖ-το με-γά-λη καὶ εὐ-δαί-μων Θά-ψα-κος ὄ-νο-μα. Ἐν-ταῦ-θα (*Ἐνταῦ-θα*) ἔ-μει-νεν ἡ-μέ-ρας πέν-τε. Καὶ Κῦ-ρος με-τα-πεμ-ψά-με-νος τοὺς στρα-τη-γούς (*στρατ-ηγούς*) τῶν Ἐλ-λή-νων ἔ-λε-γεν ὅ-τι ἡ ὁ-δὸς ἔ-σοι-το πρὸς βα-σι-λέ-αν μέ-γαν εἰς Βα-βυ-λῶ-να· καὶ κε-λεύ-ει αὐ-τούς λέ-γειν ταῦ-τα τοῖς στρα-τι-ώ-ταις καὶ ἀ-να-πεί-θειν ἔ-πε-σθαι. Οἱ δὲ ποι-ή-σαν-τες ἐκ-κλη-σί-αν ἀ-πήγ-γε-λον (*ἀπ-ήγ-γε-λον*) ταῦ-τα· οἱ δὲ στρα-τι-ῶ-ται ἐ-χα-λέ-παι-νον τοῖς στρα-τη-γοῖς (*στρατ-ηγοῖς*), καὶ ἔ-φα-σαν αὐ-τούς πά-λαι ταῦτ' εἰ-δό-τας κρῦ-πτειν, καὶ οὐκ ἔ-φα-σαν ἰ-έ-ναι, ἐ-ὰν μὴ τις αὐ-τοῖς χρή-μα-τα δι-δῶ, ὦσ-περ (*ὦσ-περ*) τοῖς προ-τέ-ροις με-τὰ Κῦ-ρου ἀ-να-βᾶ-σι [πα-ρά τὸν πα-τέ-ρα τοῦ Κῦ-ρου], καὶ ταῦ-τα οὐκ ἐ-πί-μά-χη-ν ἰ-όν-των, ἀλ-λά κα-λοῦν-τος τοῦ πα-τρὸς Κῦ-ρον. Ταῦ-τα οἱ στρα-τη-γοί (*στρατ-ηγοί*) Κῦ-ρω ἀ-πήγ-γε-λον (*ἀπ-ήγ-γε-λον*). Ὁ δ' ὑ-πέ-σχε-το (*ὑπ-έ-σχε-το*) ἀν-δρὶ ἐ-κά-στῳ δῶ-σειν πέν-τε ἄρ-γυ-ρί-ου μνᾶς, ἐ-πᾶν εἰς Βα-βυ-λῶ-να ἦ-κω-σι, καὶ τὸν μι-σθὸν ἐν-τε-λή-ῃ μέ-χρι ἂν κα-τα-στή-σῃ τοὺς Ἐλ-λη-νας εἰς Ἴ-ω-νί-αν πό-λιν. Τὸ μὲν δὴ πο-λὺ τοῦ Ἐλ-λη-νι-κοῦ οὐ-τως ἐ-πεί-σθη.

Σχῆμα 1: Τὸ 2ο κείμενο ποὺ χρησιμοποιήθηκε κατὰ τὴν δοκιμὴ τῶν κωδίκων συλλαβισμοῦ. Οἱ ὑπογραμμισμένες λέξεις εἶναι ἔχουν συλλαβισθεῖ διαφορετικὰ μὲ τοὺς κώδικες τοῦ Χαραλάμπους [6]. Ὁ συλλαβισμὸς σύμφωνα μὲ τοὺς κώδικες τοῦ Χαραλάμπους δίνεται ἐντὸς παρενθέσεων.

4. Πιθανὰ λάθη συλλαβισμοῦ

Τὰ περισσότερα ἀναμενόμενα λάθη συλλαβισμοῦ σχετίζονται σχεδὸν ἀποκλει-στικὰ μὲ τὸν συλλαβισμὸ σύνθετων λέξεων. Ἴσως μερικοὶ νὰ ἀπογοητευθοῦν ποὺ ὁ στρατηγὸς συλλαβίζεται ὡς στρα-τη-γός καὶ ὄχι ὡς στρατ-η-γός. Ὅμως, ὅπως ἀναφέραμε καὶ στὴν Εἰσαγωγή, οἱ δικοὶ μας κώδικες συλλαβισμοῦ τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν γράφθηκαν μὲ βάση τις ὁδηγίες τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ ὄχι μὲ βάση τὸ *Chicago Manual of Style* [6].

Ἐνα ἄλλο σχετικὸ πρόβλημα ἔχει νὰ κάνει μὲ τὴν ἀμφισημία ὀρισμένων ὁμοιό-γραπτων λέξεων. Γιὰ παράδειγμα, ἀλλιῶς συλλαβίζεται τὸ ἐπίθετο ὁ/ἡ ἄν-ο-δος (*a στερ. + ὁδός*, δηλαδὴ *ἄβατος*) καὶ ἀλλιῶς τὸ οὐσιαστικὸ ἡ ἄ-νο-δος (*ἄνω + ὁδός*, δηλαδὴ *πορεία πρὸς τὰ ἑπάνω*)· ἀλλιῶς συλλαβίζεται ἡ προσ-κοπή (*πρὸς + κόπος*, δηλαδὴ *πρόσκομμα*, ἐμπόδιο) καὶ ἀλλιῶς ἡ προ-σκοπή (*πρὸ + σκοπέω*, δη-λαδὴ *προκατόπτειση*, *πρόβλεψη*). Τὸ TEX δὲν μπορεῖ νὰ καταλάβει τέτοιες λεπτές διαφορές, ἀφοῦ κάνει μόνον στοιχειοθεσία καὶ ὄχι ἀνάλυση τοῦ κειμένου.

Στὴν ποίηση, ὀρισμένες λέξεις παρουσιάζουν συνίζηση φωνηέντων ἢ διφθόγ-γων, δηλαδὴ δύο συνεχόμενα φωνήεντα ἢ ἓνα φωνῆεν καὶ ἓνα διφθογγό ποὺ προφέρονται σὰν μία συλλαβή, π.χ., χρυ-σέω. Τὰ φωνήεντα ποὺ ἔχουν πάθει συ-

νίζηση θὰ συλλαβισθοῦν λανθασμένα ὡς δύο χωριστὲς συλλαβές, π.χ., χρυ-σέ-φ. Ἐπιπλέον, στὴν λυρική ποίηση συναντοῦμε σπανίως λέξεις ποὺ περιέχουν τὸ ϕ : αὐτὲς οἱ λέξεις δὲν θὰ συλλαβισθοῦν καθόλου. Κάτι τέτοιο θὰ ἦταν δυνατὸ μόνο ἐὰν τὸ ϕ εἶχε κωδικοποιηθεῖ ὡς ἕνας συγκεκριμένος χαρακτήρας, π.χ. στὴν θέση τοῦ ν ὅπως πρότεινε κάποτε ὁ Χαραλάμπους [9].

Ἴσως ἀκόμα νὰ παρουσιασθοῦν προβλήματα στὸν συλλαβισμό, ἐπειδὴ ὁ κατάλογος ἀρχικῶν μερῶν σύνθετων λέξεων, παρ' ὅτι ἐκτεταμένος, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι πλήρης. Παραπάνω, ἀναφέρθηκε ὅτι στὸν κατάλογο τῶν ἀρχικῶν μερῶν σύνθετων λέξεων ἔχουμε προσθέσει καὶ ὀρισμένα ριζικὰ νεώτερων λέξεων, ἔτσι ὥστε νὰ μπορεῖ κάποιος νὰ χρησιμοποιήσει τοὺς ἴδιους κώδικες καὶ γιὰ τὴν στοιχειοθεσία κειμένων τῆς καθαρεύουσας. Ὡστόσο τὰ ριζικὰ ποὺ προσθέσαμε γιὰ τὴν καθαρεύουσα εἶναι πολὺ λίγα καὶ γι' αὐτὸ ἴσως νὰ παρουσιασθοῦν κάποια λάθη στὸν συλλαβισμό νεώτερων σύνθετων λέξεων.

Ἀναμφισβήτητα ἢ πολυμορφία τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας μπορεῖ νὰ προκαλέσει σοβαρὰ προβλήματα συλλαβισμού. Φαντασθεῖτε ὅτι θέλουμε νὰ στοιχειοθετήσουμε κάποιο παπαδιαμαντικὸ κείμενο. Ποιὸς κώδικες συλλαβισμού θὰ πρέπει νὰ χρησιμοποιήσουμε, ἐφ' ὅσον ὁ Παπαδιαμάντης ἔγραφε τὰ κείμενά του στὴν καθαρεύουσα, ἀλλὰ γιὰ τοὺς διαλόγους χρησιμοποιοῦσε δημοτική;

Κλείνοντας θὰ πρέπει νὰ ποῦμε ὅτι οἱ παρόντες κώδικες συλλαβισμού ἔχουν γραφεῖ σύμφωνα μὲ τὴν κωδικοποίηση τῶν ἐλληνικῶν τοῦ $\text{T}_{\text{E}}\text{X}$ κατὰ Levy [10] καὶ χρησιμεύουν γιὰ στοιχειοθεσία μὲ τὸ $\text{GREEK}_{\text{T}}\text{E}_{\text{X}}$ τοῦ Δρυλλεράκη [11] ἢ μὲ τὴν ἐλληνικὴ ἐπιλογή τοῦ βαβελ [12, 13]. Οἱ κώδικες ἴσως χρησιμεύσουν καὶ γιὰ ἄλλα πακέτα στοιχειοθεσίας ἐλληνικῶν κειμένων, ὅπως τὸ *ibycus* [14] καὶ τὸ *greektex* τοῦ Μοσχοβάκη [15], ἀλλὰ σὲ μιὰ τέτοια περίπτωση θὰ χρειαστεῖ νὰ γίνουν ὀρισμένες ἀλλαγές. Τέλος, εὐελπιστοῦμε ὅτι μιὰ ἡμέρα οἱ κώδικες συλλαβισμού τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν θὰ βροῦν τὸν δρόμο τους ἀκόμα καὶ μέσα στὸ πρόγραμμα *Ἰμέγα*.

5. Ποῦ θὰ βρεῖτε τοὺς νέους κώδικες συλλαβισμού

Οἱ κώδικες συλλαβισμού τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν περιέχονται σὲ ἕνα ἀρχεῖο μὲ τὸ ὄνομα $\text{GRAhyph}?.\text{tex}$, ὅπου $?$ εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῆς τρέχουσας ἐκδοσῆς του (2). Μαζὶ μὲ τὸ ἀρχεῖο τῶν κωδίκων θὰ βρεῖτε καὶ ἕνα ἀρχεῖο $\text{L}^{\text{A}}\text{T}_{\text{E}}\text{X}$ μὲ τὸ ὄνομα *compound.ltx* ποὺ παρουσιάζει ὅλες τὶς σύνθετες λέξεις ποὺ ἀπαιτοῦν ἰδιαίτερη προσοχὴ στὸν συλλαβισμό.

Τὸ ἀρχεῖο μὲ τοὺς κώδικες μπορεῖτε νὰ τὸ λάβετε μὲ *ftp* ἀπὸ τὸν κατάλογο *pub/TeX/greek/hyphen* στὸν κόμβο τοῦ **εφτ** (*obelix.ee.duth.gr*). Θὰ τὸ βρεῖτε ἐπίσης στοὺς ἀντίστοιχους καταλόγους τοῦ CTAN.

Ευχαριστίες

Ὁ συγγραφέας θὰ ἤθελε νὰ εὐχαριστήσῃ τὸν κ. Σπύρο Κωνσταντάτο, λέκτορα Κλασικῶν Σπουδῶν στὸ Πανεπιστήμιο McGill τοῦ Καναδά, γιὰ ὀρισμένες παρατηρήσεις του καὶ γιὰ τὴν προσφορὰ τῶν λεξικῶν τῆς βιβλιοθήκης του.

Βιβλιογραφία

- [1] Δ. Α. Φιλίππου (2000), «Βελτιωμένοι κώδικες συλλαβισμού πολυτονικῶν καὶ μονοτονικῶν νεοελληνικῶν κειμένων γιὰ τὸ T_EX καὶ τὸ L^AT_EX», *Τὸ Εὐτυπον*, νο. 4, σελ. 1–16.
- [2] H. W. Smyth (1984), *Greek Grammar*, revised by G. M. Messing. Harvard University Press, Boston, USA, §138–141.
- [3] W. W. Goodwin (1892), *A Greek Grammar*. Ginn and Company, Boston, USA, pp. 24–25.
Νεώτερη ἐπανεκδόση τοῦ ἴδιου βιβλίου [W. W. Goodwin (1988), *A Greek Grammar*, revised by C. B. Gulick. Orpheus Publishing Inc., New Rochelle, New York, USA, pp. 26–27] περιέχει λάθη στοὺς κανόνες συλλαβισμού τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν.
- [4] I. Καλλιτσουνάκης (1939), «Ὁρθογραφικὸν διάγραμμα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν». *Πρακτικά Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμος ιδ'.
Στὸ ἄρθρο αὐτὸ γίνεται ἀναφορὰ ἀπὸ τὸν Χαραλάμπους [6].
- [5] M. X. Οἰκονόμου (1987), *Γραμματικὴ τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς*, ε' ἔκδ. Ὁργανισμὸς Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων, Ἀθήνα, §30–34.
- [6] Y. Haralambous (1992), “Hyphenation patterns for ancient Greek and Latin.” *TUGboat* **13**, 457–469.
- [7] H. G. Liddell καὶ R. Scott (1968), *A Greek-English Lexicon*, revised by H. S. James and R. McKenzie. Oxford University Press, Clarendon Press, Oxford, UK.
- [8] I. Δρ. Σταματάκος (1972), *Λεξικὸν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης*. Ἐκδοτικὸς Ὁργανισμὸς «Ὁ Φοῖνιξ» ΕΠΕ, Ἀθήνα.
- [9] Y. Haralambous (1991), “On T_EX and Greek. . .” *TUGboat* **12**, 224–226.
- [10] S. Levy (1988), “Using Greek fonts with T_EX.” *TUGboat* **9**, 20–24.
- [11] K. I. Δρυλλεράκης (1994), GREEKT_EX, vers. 4.0α. <ftp://laotzu.doc.ic.ac.uk/pub/tex>.

- [12] C. Beccari καὶ A. Syropoulos (1998), “New Greek fonts and the `greek` option of the `babel` package.” *TUGboat* **19**, 419–425.
- [13] J. Braams (1998), `babel`, vers. 3.6. CTAN: `tex-archive/macros/latex/required/babel`.
- [14] P. A. MacKay (1995), `ibygrk`. CTAN: `tex-archive/language/greek/ibygrk`.
- [15] Γ. Μοσχοβάκης (1994), `greektex`. CTAN: `tex-archive/language/greek/greektex`.